

Педагогічна та вікова психологія

УДК 59.953.5

Ірина Олександрівна Вахоцька,
кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет ім. Павла Тичини,
м. Умань, Україна
ORCID: 0000-0002-1611-4059
vahocka.iriina@gmail.com

Ірина Павлівна Якимчук,
кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет ім. Павла Тичини,
м. Умань, Україна
ORCID: 0000-0002-4627-2066
irinayakimchuk70@gmail.com

ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ЗАЛУЧЕННЯ ВЧИТЕЛЕМ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Статтю присвячено виявленню особистісних ресурсів та інформаційно-технологічних засобів вчителя і показників залученості учнів до навчального процесу. Ресурсний конструкт «залученість – залучення – залученість» педагога як стан і як процес – конкретні дії педагога, спрямовані на залучення учнів у навчальний процес і полісуб'єктну спільноту «вчитель – учень». Залученість до навчання – це ступінь активної участі учнів в усьому, що пов'язано з освоєнням освітньої програми. Залучення – це конкретні дії, які роблять педагоги для того, щоб підвищити ступінь залученості учнів. Вчитель повинен не лише володіти особистісними ресурсами, а й інформаційно-технологічними засобами щодо залучення учнів до навчального процесу. Спеціально розроблені програми, тренінги, ділові ігри, інтегровані в освітній процес школи, дали позитивний результат щодо залученості–залучення до освітнього процесу вчителів та учнів, що дозволяє їх рекомендувати для широкого впровадження.

Ключові слова: особистісні ресурси; інформаційно-технологічні засоби; залучення; навчальний процес; вчитель; учень; програми; тренінги; ділові ігри.

Iryna Vakhotska,
PhD in Psychology,
Associate Professor of
the Department of Psychology,
Pavlo Tychyna Uman
State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1611-4059
vahocka.iriina@gmail.com

Iryna Yakymchuk,
PhD in Psychology,
Associate Professor of
the Department of Psychology,

*Pavlo Tychyna Uman
State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4627-2066
irinayakimchuk70@gmail.com*

PERSONAL RESOURCES AND INFORMATION AND TECHNOLOGICAL MEANS OF TEACHER'S INVOLVEMENT OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The article is devoted to the identification of personal resources and information and technological means of the teacher and indicators of students' involvement in the educational process. The resource construct "involvement – engagement – involvement" of the teacher as a state and as a process – specific actions of the teacher aimed at involving students in the educational process and the polysubjective community "teacher – student". Engagement in learning is the degree of active participation of students in everything related to the development of the educational program. Engagement is the specific actions that teachers take to increase the degree of student engagement. A teacher should not only have personal resources, but also information technology tools to engage students in the learning process. Specially developed programs, trainings, business games integrated into the educational process of the school have yielded positive results in terms of involvement of teachers and students in the educational process, which allows them to be recommended for widespread implementation.

The results demonstrate that after testing the programme, teachers increase the degree of involvement in activities. A qualitative analysis of reports, questionnaires, and interviews with teachers showed that among the positive effects of teacher involvement were improvements in their mental state, increased satisfaction with the educational environment, and the formation of a teacher-student poly-subject community as a special form of direct interaction between subjects aimed at joint, simultaneous, continuous personal and professional development of students and teachers.

***Key words:** personal resources; information technology tools; involvement; educational process; teacher; student; programs; trainings; business games.*

Психологічний аналіз досліджень науковців засвідчив, що їхні результати важко зіставити: використання різних термінів, методів і методик, концептуальних засад, вибірок випробовуваних (школярі, студенти та ін.). Серед більшості досліджень практично відсутні роботи, що вивчають «залученість – залучення» вчителів. У концепції ресурсно-прогностичної детермінації особистісного та професійного розвитку суб'єктів освіти вперше теоретично обґрунтовано, що основна функція ресурсності комплексу «залученість – залученість – залученість» пов'язана не з розвитком окремих її компонентів, а зі ступенем організованості її структурно-функціональної системи: залученість педагога – емоційно-ціннісне залучення – залученість учнів. Це концептуальне положення вимагає розширення емпіричного простору дослідження.

Зростаючий інтерес освітньої спільноти до феномену «залучення» – пряме свідчення актуальності підходу, орієнтованого на учня. Сучасний освітній процес уявляється не впливом активного вчителя на пасивного учня, а активною співтворчістю вчителя та учня. Рівень же залученості – індикатор ступеня активності учня. Постає питання: якими психологічними ресурсами і засобами вчитель може досягти глибокого залучення учнів до навчального процесу.

Термін «залученість» дедалі частіше вживається професіоналами у сфері навчання та розвитку, також тісніше пов'язується із позитивними змінами в освітньому досвіді вчителів та учнів. У наукових працях існують різноманітні підходи, концепції та технології, що трактують цей термін. Залученість розуміють як: «залученість – незалученість» особистості в діяльність – Дж. Хартет, Ф. Шмідт, Т. Хейс [1]; «психологічну присутність» описує В. Кан [2]; «залученість – вигорання» як антитези вказують К. Маслач, М. Лейтер [4]; когнітивний, емоційний і поведінковий конструкт, за А. Сакс [5]; емоційно-позитивний стан (активність, підйом настрою, енергійність),

пов'язаний із діяльністю суб'єкта, вважають В. Шауфелі, А. Баккер [6]; зовнішній компонент мотивації, за М. Ванг [8]; конструкт саморегуляції, як вказує К. Стефанссон [7]; концептуалізація феномена через поведінковий, психологічний, соціокультурний і холістичний підходи.

Інтерес до теми залученості в українській психологічній науці в останнє десятиліття значно зріс. Цей феномен розглядали як: ресурс в освітньому середовищі; задоволення соціально-освітніх потреб; процес саморегуляції навчальної діяльності; активну стійко-спрямовану участь учнів; показники: ініціативність, допитливість, підприємливість, захоплення, ентузіазм, оптимізм, душевне піднесення, захопленість.

Мета статті: виявити особистісні ресурси та інформаційно-технологічні засоби вчителя і показники залученості учнів до навчального процесу.

Хоч би який навчальний план вчитель створив, його результат залежатиме не лише від нього, а й від тих, хто навчається, – від учнів. Чи будуть вони сконцентровані на навчальному матеріалі, чи зможуть максимально ефективно брати участь у заняттях, чи залишатимуть на навчання достатньо часу, чи виконуватимуть самостійні завдання, чи застосовуватимуть нові знання, – усе це залежить від того, наскільки учні готові вкладати свою енергію та сили в процес навчання. Це і визначається їхньою залученістю, яка перетворює їх на співавторів освітнього процесу.

Методи: спостереження, опитування і тестування. Для вчителів: самоактуалізаційний тест (САТ), методика залученості до діяльності UWES-17 (У. Шауфелі, А. Баккер, модиф.); діагностика професійних позицій, ставлення педагога до дітей, стиль спілкування (Р. Овчарова). Овчарова), методика вивчення ціннісних орієнтацій (М. Рокич), методика рівня емоційного вигорання (В. Бойко), опитувальник упоралося зі стресом (COPE) (К. Карвер, мод. О. Рассказової), опитувальник «Способи поведінки, яка упорається» (Р. Лазарус). Для учнів: методика залученості в діяльність UWES-17 (У. Шауфелі, А. Баккер, модиф.), шкала тривожності Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна, методика А. Басса – А. Даркі (модиф. А. Осницького). Дослідження проходило у два етапи. Завдання першого етапу полягало у вивченні особистісних ресурсів учителя і показників залученості учнів у навчальний процес. Вибірку склали вчителі шкіл (n=34), учні старших класів (n=118). На цьому етапі було проведено опис і порівняння особистісних характеристик педагогів, які входять до моделі професійного розвитку (група із високими показниками) і до моделі адаптивного функціонування (групи із середніми та низькими показниками). Вчителі розвивальної моделі (22,9 %) вирізняються вираженою залученістю (24,8 %) до професії, здатністю залучати учнів до навчальної діяльності та полісуб'єктної спільноти (задоволеність життям, демократичний стиль спілкування, термінальні цінності, не сформовано синдром емоційного вигорання, висока стресостійкість, прийняття відповідальності, ентузіазм, енергійність, заглибленість у діяльність), на відміну від вчителів моделі адаптивного функціонування (77,1 %) із низькими показниками «залученість–залучення» (75,2 %) (авторитарний стиль спілкування, розвинені інструментальні цінності, сформований синдром емоційного вигорання, низька стресостійкість, пошук соціальної підтримки). Результати діагностичного обстеження учнів подано у табл. 1. Для більшості учнів (понад 70 %) характерні ознаки незалученості, психологічної відчуженості, пасивності в процесі навчання, небажання докладати зусиль, формування та закріплення яких відбуваються внаслідок постійних шкільних невдач, чому сприяють професійні деформації педагогів, що зумовлюються емоційним вигоранням, низьким рівнем стресостійкості, уникненням проблем та бар'єрами на шляху залучення.

Важливою частиною стало визначення характеру впливу показників професійних деформацій учителів на особистісні якості учнів, що зумовлює прояв низького рівня

залученості, пасивності, відчуженості, небажання докладати зусиль, формування та закріплення яких відбуваються внаслідок постійних шкільних невдач.

Таблиця 1

Результати дослідження ступеня залученості/незалученості учнів до діяльності

Мета	Результати	
Визначення ступеня залученості у діяльність	Енергічність у відносинах	16,24 %
	Відданість	17,31 %
	Заглибленість (поглиненість) діяльністю	21,76 %
	Загальна залученість	34,21 %
Виявлення рівня особистісної і ситуативної тривожності учнів	Ситуативна тривожність	48,8 (високий)
	Особистісна тривожність	44,6 (високий)
Поведінкові прояви психологічної відчуженості	Фізична агресія	70,05 (підвищений)
	Вербальна агресія	80,00 (високий)
	Опосередкована агресія	72,81 (дуже високий)
	Негативізм	80,78 (високий)
	Роздратування	64,37 (високий)
	Підозрілість	60,46 (високий)
	Образа	70,65 (дуже високий)
	Почуття провини	76,97 (високий)
	Агресивність	65 (підвищений)
	Ворожість	68 (високий)
	Аутоагресивна поведінка	6,45 (відсутній); 80,66 (ситуативна схильність); 12,89 (сформована поведінкова модель)
	Соціальна поведінка (замкнутість, ізолюваність)	45,16 (низькі значення)
	Зазежність від групи	9,67 (високі значення)
Ступінь виразності пасивності і небажання докладати зусиль	Рівень	середній – 50 %; високий – 28 %; низький – 22 %

За допомогою множинного регресійного аналізу даних було отримано результати, які свідчать про статистично значуще підвищення значень чинників безпорадності учнів за умови зростання показників професійних деформацій учителів і бар'єрів на шляху залучення. Таким чином, високий рівень емоційно-ціннісного залучення педагогів характерний лише для вчителів моделі професійного розвитку, які становлять лише 22,9 % від загальної кількості вибірки, що робить необхідною умовою проведення формувального етапу дослідження.

Другий етап дослідження (формувальний експеримент) було спрямовано на розроблення та апробацію технології актуалізації особистісних та інформаційно-технологічних ресурсів і засобів учителя щодо залучення учнів у навчальний процес. Застосовувалася технологія конструктивної зміни поведінки, що містить чотири стадії зміни поведінки (підготовка, усвідомлення, переоцінка, дія); процеси, які відбуваються на

кожній стадії (мотиваційні (I стадія), когнітивні (II стадія), афективні (III стадія), поведінкові (IV стадія)); комплекс методів впливу (традиційні та активні).

Авторська модифікація технології полягала у новому (іншому) психотехнічному змісті, застосовуваному на кожній стадії. Стадія підготовки ознайомлення з новими темами та інноваційними засобами подолання масових негативних явищ серед дітей та молоді як антитезою залученості в діяльність і спілкування. Визначення типів учасників і вибір засобів впливу на них: I тип – «незалучений – психологічно відчужений», не зацікавлений, не вважає, що ці заняття йому потрібні; II тип – ініціативно-пасивний, без бажання докладати зусиль, без емоційної залученості, залучений ситуативно, починає замислюватися над проблемами, зважає усі «за» і «проти», аналізує зміни у власній поведінці; III тип – залучений активно, відчуває емоційний комфорт і задоволеність, не відчуває бар'єрів під час спілкування, хоче оволодіти новими навичками на противагу стану відчуження від академічного простору. До складу кожної групи входили вчителі із різними виокремленими типами залученості з метою посилення особистісних та інформаційно-технологічних ресурсів і засобів учителів із залучення учнів до навчального процесу.

Стадія усвідомлення – кооперативні методи навчання (СТАД, дискусія, Jigsaw). На заняттях вчителі розбирали теми: «Мисленеві настанови», «Година без відволікань», «Бар'єри та перешкоди»; цикл занять «Щоб підвищити залученість, треба...», спрямований на актуалізацію наявного та опанування нового досвіду розв'язання професійних завдань у педагогів, а також на розвиток особистісних ресурсів та інформаційно-технологічних засобів із залучення учнів у навчальний процес. Проводився науково-практичний семінар «Бар'єри на шляху залучення». Теми: «Нестача концентрації», «Негативний досвід академічного середовища», «Мисленеві установки».

Стадія переоцінки – соціально-психологічний тренінг з елементами ділової гри на розвиток у педагогів особистісних ресурсів та інформаційно-технологічних засобів щодо залучення учнів до навчального процесу. Цикл занять: «Навчання через досвід і виклик».

Стадія дії – використовували ігрові методи, в процесі яких новий досвід пов'язували із наявним, організовували спілкування та дискусії (адаптивне навчання, гейміфікація, відеоконтент, мікронавчання, чат-бот), стимулювання змагальності, надання регулярного та вчасного зворотного зв'язку, обговорювали бар'єри особистісних ресурсів та інформаційно-технологічних засобів вчителя щодо залучення учнів до навчального процесу, проводили круглі столи та вебінари із застосуванням новітніх технологій.

Освітня діяльність ділилася власним особистим досвідом зіткнення із подібними проблемами та методами їхнього вирішення. На завершення проводився круглий стіл «Розвиток залученості та залучення як ресурсного комплексу особистісно-професійного розвитку педагогів та учнів». На ньому було обговорено тематику рівня залученості як індикатора ступеня активності учнів, яку вони виявляють у процесі здобуття нових знань, подолання бар'єрів на шляху залучення їх – учнів – у навчальний процес.

Результати демонструють, що після апробації програми у педагогів підвищується ступінь залученості до діяльності: посилюються самосприйняття, гнучкість поведінки, глибина самосвідомості, стає більш структурованою ієрархія мотивів, професійних цінностей, рівень рефлексії стає більш високим, формуються смисли з управління залученістю, усвідомлюються бар'єри на шляху залучення, досягаються особистісні ресурси та інформативно-технологічні засоби вчителя із залучення учнів до навчального процесу. Якісний аналіз звітів, анкетування, бесід з учителями засвідчили, що серед позитивних ефектів залученості педагогів відзначено покращення їхнього психічного стану, підвищення задоволеності освітнім середовищем, формування полісуб'єктної спільноти «вчитель – учень» як особливої форми безпосередньої взаємодії суб'єктів одне

з одним, спрямованої на спільний, одночасний, безперервний особистісний і професійний розвиток учнів і педагогів.

Таким чином, виявлено, що для більшості учнів (понад 70 %) характерними є низький рівень залученості, інертність, пасивність, відчуженість, бездіяльність, що формуються та закріплюються внаслідок постійних шкільних невдач. Виявлено психологічні умови та чинники, що сприяють і перешкоджають актуалізації комплексу «залученість і залучення» як ресурсу особистісного та професійного розвитку педагогів і учнів. Розроблені програми, тренінги, інтегровані у навчальний процес школи, дали позитивний результат і можуть бути рекомендовано до застосування у школах.

REFERENCES

1. Harter, J. K., Schmidt, F. L., Hayes, T. L. (2002). Business-Unit-Level Relationship between Employee Satisfaction, Employee Engagement, and Business Outcomes: A Meta-Analysis. *Journal of Applied Psychology*. Vol. 87(2), 268–279. doi:10.1037/0021-9010.87.2.268.
2. Kahn, W. A. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work. *The Academy of Management Journal*. Vol. 33(4), 692–724. doi:10.5465/256287
3. Kahu, E. R. (2013). Framing Student Engagement in Higher Education. *Studies in Higher Education*. Vol. 38 (5), 758–773. doi:10.1080/03075079.2011.598505
4. Maslach, C., Schaufeli, W.B., Leiter, M.P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*. Vol. 52, 397–422. doi:10.1146/annurev.psych.52.1.397
5. Saks, A. M. (2006). Antecedents and Consequences of Employee Engagement. *Journal of Managerial Psychology*. Vol. 21(7), 600–619. doi:10.1108/02683940610690169
6. Schaufeli, W., Bakker, A. (2004). UWES. Utrecht Work Engagement Scale. *Preliminary Manual. Version 1.1, December 2004*. URL: https://www.wilmarschaufeli.nl/publications/Schaufeli/Test%20Manuals/Test_manual_UWES_English.pdf
7. School engagement and intentional self-regulation: A reciprocal relation in adolescence / Stefansson K. K., Gestsdottir S., Birgisdottir F., Lerner R. M. *Journal of Adolescence*. 2018. Vol. 64. P. 23–33. doi:10.1016/j.adolescence.2018.01.005
8. Wang, M. T., Degol, J. L. (2016). School Climate: a review of the construct, measurement, and impact on student outcomes. *Education Psychology Review*. Vol. 28, 315–352. doi:10.1007/s10648-015-9319-1

Подано до редакції: 20.02.2025.